

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ “ МИЛЛИЙ ҒОЯ , МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ
ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ “ ЙУНАЛИШИ II БОСҚИЧ 203 ГУРУҲ
ТАЛАБАСИ ҒАФУРОВ АББОСНИНГ**

REFERAT

МАВЗУ: Шахс ва миллат

**Илмий раҳбар: Шохайдарова М.
Кафедра мудир: Собирова М.**

Тошкент-2014

Шахс ва миллат

Режа

Кириш

I.Боб. Шахснинг маънавий камолоти ва унинг шарқона таърифи

1.Маънавий камолот тушунчаси ва унга эришиш йуллари

2.Маънавий камолотга эришиш йўллари хақида Марказий Осиё алломаларининг фикрлари

II Боб Маънавият ва миллат тараққиёти

1 Маънавий камолотнинг миллат тараққиётига таъсири

2 .Президент И.А.Каримовнинг Юксак маънавият- енгилмас куч асарида маънавият масалалари

III Хулоса

IV Фойдаланилган адабиётлар руйхати

Кириш

Мавзунинг долзарблиги: Инсон камолоти муоммоси доимо ижтимоий фанлар учун долзарб муоммолардан булиб келган Ижтимоий фанлар инсоннинг келиб чиқиши унинг ҳаёт тарзи камолот боскичларини урганишга ҳаракат қилиб келган Ижтимоий фан соҳасида фаолият юзаётган алломалар изланувчилар инсонни маънавий камолоти ҳусусида қўллаб-қўллашчилик олиб борганлар Инсон доимо камолотга эришиб борадиган ижтимоий ҳаётда фаоллашиб борадиган онгли мавжуддир Инсон камолотида маънавий доимо қата-қатрол рол ўйнаб келган Унинг маънавий камолотининг боскичлари булиб ҳар бир боскич жараёнида инсон етукликка интилиб боради Инсоннинг маънавий камолоти унинг ҳаёти – ҳаракатлари интилишу натижалари билан ҳам ҳамма вақт боғлиқдир

Маънавий камолот даражасига эришиш инсонлик билан амалга оширмади маънавий камолотга эришишнинг ўз заминлари мавжуддир Инсоннинг маънавий камолот заминлари ўз вақтлари давомида шаклланиб келди ва инсон ҳаётининг ажралмас қисмига айланди

Дунёдаги барча халқлар шу жумладан ўзбек халқи ҳаёт кўрсатиши еш-ёш авлод тарбияси нинг маънавий камолотини юксалтириш мақсадида унга таъсир қилувчи омилларини бўйлаб борган ва ҳар бир авлод вақтлари томонидан ҳаётда қўлланилиши билан янада бўйлаб келган ҳолда кейинги авлодларга меърос сифатида қўлади келган

Инсоннинг маънавий камолотига қата таъсир қўладиган бундай маънавий мерослар доимо қадрига айланиб келинган Инсоннинг маънавий камолотга олиб чиқишда халқимизнинг бой урф-одатлари анъаналари расм-рўйхатлари ва шу билан бирга оиланинг ҳамда ислом динининг урни қата бўлган

Маънавий камолотга эришиб қўладиган ҳар бир инсон етук шахс ҳамда қўллик даражасига етган инсоннинг сифатида ижтимоий ҳаётда фаоллашиб қўладиган

Маънавий камолотга эришиб қўладиган инсонлар

Ҳаёт тарзларида қата рол ўйнайдиган ҳаёт истиқболига қата таъсир қўладиган қўллик сифатида шаклланиб қўладиганлар Инсонлар доимо ҳаётнинг ҳаётида қата рол ўйнаб унинг тақдирини белгилаб қўладиган қўллик сифатида шаклланиб қўладиган ҳар томонлама қўллик бўлган маънавий етук инсонлар ўз ҳаёти ҳаракатлари фаолиятлари билан ижтимоий ҳаётга таъсир қўладиган қўллик сифатида шаклланиб қўладиган

Буюк Ҳитой олими Конфуций қўлликнинг ҳаёт ҳаётидаги қўллик қата таъсир қўлатишни ўз қўлларида қўлатиб қўладиган

Марказий Осиё алломалари ҳам инсон ва жамият маънавиятсиз яшай олмайди инсонларнинг маънавий етуклигини унинг тақдирига ката таъсир курсатишини муқаррар эканлигини айтиб ўтишган

Абу-Наср Фаробийнинг ижтимоий қарашларида жумладан Фозил одамлар шахри номли рисоласида жамиятнинг ҳаётида унинг таракқиётида инсонларнинг роли ката эканлиги тугрисида гапириб инсоннинг маънавий камолотига ката таъсир курсатадиган омилларга алоҳида баҳо берган Жумладан инсонийлик фазилатларини эгаллаб бораётган кишилар маънавий етукликка эришишни ҳамда жамият ҳаётидаги фаол инсон бўлиб шаклланишини айтиб ўтади

Буюк Амир Темури ҳам ўз тузукларида инсонларни етукликка олиб чиқадиган ҳислат ва фазилатларни улуғлаб ёзади ҳамда ақл ва илм ердамида маънавий камолотга эришиши ва ижтимоий ҳаётда фаол бўлиш ҳар бир инсон учун зарур эканлигини таъкидлаб ўтади

Аждодларимизнинг инсоннинг маънавий камолотга эришишга бўлган интилишлари учун бурч эканлигини таъкидлаб келишган ва уни таъминлашга эътибор берганлар Ўзбекистоннинг мустанлака бўлиб келганлиги инсоннинг маънавий камолотга эришиш учун бўлган интилишларини қўлайлигига олиб келди Бундай ҳолатни юзага келишига асосий сабаб босқинчилар олиб борган маънавиятни қашшоқлаштиришга қаратилган сиёсати эди

19 аср охири 20 аср бошларида Марказий Осиёда фаолият юргизган жаҳидчилик ҳаракати инсонни маънавий камолотга олиб чиқиш учун имкониятни яратишга ҳаракат қилдилар Лекин уларнинг бундай ҳаракатлари босқинчилар томонидан йўл қўйилмаслик эди

I.Боб. Шахснинг маънавий қомолати ва унинг

1.Маънавий қомолот тушунчаси ва унга эришиш йўллари

Маънавият ва жамият тушунчалари бир –бир билан ҳамбарчас боғлиқдир Жамият маънавиятсиз бўлмаганидек маънавият ҳам жамиятдан ташқарида юзага келиши ривожланиши асло мумкин эмас Жамият маънавий қомол топиб муайян мақсадлар манфаатлар асосида уюшган кишиларнинг бирлигидир . Кишилар маънавий қомолотнинг ҳар қандай даражасига факат жамоага бирлишиб яшаб меҳнат қилгандагина етиша оладилар Маънавият инсонга ўзига ҳос бетакрор моҳият имконият бахш этади жамият аъзоларини бирлаштиради уюштириб туради Маънавият шахснинг ҳаётининг давлатнинг жамиятнинг қучи ва қудратида таракқиёти имкониятларини белгилловчи ички ижобий руҳий омилдир

Жамият таракқиёти ва кишиларнинг маънавий қомолоти бир бири билан боғланган бири иккинчисиз воқе бўлмайдиган мураккаб жараёндир Шунинг учун ҳам инсонни тарихнинг барча давларида олимлар бу

жараеннинг ички мохиятини конунларини англашга уларга йуналиш беришга ҳаракат қилганлар Барча даврлардаги давлатларда таълим-тарбия маърифий ишлар тизими ҳа шу маусадлар билан боғлангани сир эмас

Маънавиятнинг мохияти ва Амалий аҳамияти айниқса жамият тараккиетининг бурилиш даврларида яққол кузга ташланади Давлатнинг кучи ва қудратини маънавий жихатдан барқамол бўлган кишиларгина белгилайди Маънавиятга эътибор бермаган мамлакатда ката иқтисодий ижтимоий сиёсий бўҳронлар содир бўлади Жамият ҳаётидаги барча бўҳронларнинг томири ҳам кишиларнинг маънавий қамолоти даражаси ва ҳолатига бориб такалади Халқ маънавий жихатдан қашшоқ бўлган мамлакат табиий бойликлари беҳисоб бўлса ҳам ҳеч қачон буюк давлат бўла олмайдиган Бу фикрлар тугрилиги инсоният жамият тараккиетининг жамият маънавий қамолотининг пировард мақсадларининггина эмас балки уни амалга оширишнинг аниқ самарали йуналишларини билиши ҳам ката аҳамиятга эга Бу эса жамият тараккиетини ички конунларини қай даражада чуқур ва ҳолисона била олишимизга ҳам боғлиқ Маънавий тараккиетнинг конунлари жамият ҳаётидаги ички зарурий боғланишларини таркибий қисмидир. Жамиятнинг моддий ҳаёти тараккиет билан инсон маънавий қамолотининг муштараклиги бу масалада ҳам яққол кузга ташланиб туради . Бу уринда уларнинг қайси бири бирламчи қайси бири иккиламчи деб савол қуйиши уринсиздир. Маънавият моддий ҳаётни ақс эттиради. Ва жамиятда мавжуд бўлган маънавий ҳодисалар йиғиндиси сифатида кузга ташланади. Улар орасидаги сабаб-оқибат алоқадорлиги бир томонлама бўлмасдан икки томонлама характерга эгадир. Маънавий ҳаёт узи келтириб чиқарилган моддий сабабларга ҳар қадамда Тула исботланади. Шу сабабли ҳам ҳозирги кунда жаҳондаги ривожланган мамлакатлар муқтабил тараккиет йулига утиб олган еш давлатлар жамияти аъзоларининг маънавий қамолоти масаласига биринчи даражали аҳамият бериб келмоқда . Бу айрим давлатларнинг вақтинчалик сиёсати эмас балки жаҳон итараккиетининг асосий йулидир.

Жамиятда барча соғлом кишилар ақл-идроқи тафаккур салоҳиетига эга. Бу инсоннинг табиатдаги барча қонотлардан афзаллигини қенг амалий имқониятларини қурсатувчи асосий субъектив сифатидир. Онгли фаолиятнинг ҳар қандай шакли ҳам маънавиятнинг мезонларига мос қелавермайдиган. Маънавий жихатдан ниҳоятда тубунлашган одам ҳам уз ҳатти ҳаракатини онгли равишда бошқаради. Маънавият инсонга ҳос бўлган онглиликнинг ижобий аҳамият қасб этган ҳолдаги қуринишиди. Шу жихатдан маънавият ҳам жамиятнинг муҳим томонларидан биридир. У инсоният пайдо бўлиши билан маънавиятнинг муқтабил жабуҳалари ривожига ҳам Яна тезлашган унинг иоддий ҳаёти билан боғлиқлиги чуқурлашаверган.

Жамият маънавий ҳаёти кишилар ишлаб чиқариш фаолияти ва узаро муносабатларининг субъектив замири бўлиб уз мохиятига қура инсон ижтимоий ҳаёти турмуш тарзининг муайян усулидир.

Маънавиятнинг муқтаҳқамлашнинг омиллари ва воситалари турли шаклларда, қўринишларда бўлиши муқкин. Муқтақилликни абадий

бўлишини таъминлаб берадиган омиллардан бири миллатлараро муносабатлар ва уларни такомиллаштиришдир. Миллатлараро муносабатлар доимо давлат, минтақа тарихида катта роль ўйнаб келган. Миллатлараро муносабатларни тўғри ташкил этиш ва бу муносабатларни ташкил этиш жараёнида олиб борилган оқилона сиёсат катта аҳамиятга эгадир.

Инсоният тарихида тажавузкор мамлакатлар ўз мақсад ва манфаатлари йўлида миллий низоларни келтириб чиқаришга катта эътибор берди ва бу низолардан усталик билан фойдаланганлар.

Ўзбекистон кўпмиллатли тарихий этник давлат ҳисобланиб Ўзбекистон мустақиллигини кўролмаган кучлар турли миллат вакиллари ўртасида келишмовчи-ликларни ва низоларни келтириб чиқаришга ўринмоқ-далар. Шунинг учун ҳам миллий муносабатлар масаласида эҳтиёткорлик ҳамда барча миллат манфаатларини кўзлаган ҳолда сиёсат олиб бориш талаб этилади, маънавий муносабатларнинг мустақилликни мустаҳкамлашдаги Ўзбекистонда озод ва обод Ватанни яратишдаги, тинчлик ва барқарорликни таъминлаб берадиган ўрнини очиб беришига асосий эътибор берилган.

Ҳар бир элат ва халқнинг миллат бўлиб шаклланиши тарихий жараёнлар маҳсулидир. Бу муайян мамлакатда ва минтақада ўзига хос равишда ҳамда бетакрор ходиса сифатида намоён бўлади. Ҳар бир миллат, шу жумладан Ўзбек миллатининг миллат бўлиб шаклланиши ўзини узоқ тарихига эгадир. Бу миллатларнинг шаклланиши тўғрисида турлича фикрлар ва мулоҳазалар мавжуддир.

Ушбу мулоҳазалар бўйича илмий изланишлар олиб борилаётгани олимлар ва мутахассислар миллатларни шаклланиши тўғрисида ўз мулоҳазаларини баён этиб келмоқдалар. Ўзбекларнинг миллат бўлиб шаклланиши узоқ тарихга эга. Аммо бу масалада турлича фикрлар, талқинлар мавжуд. Муаллиф бу фикрларни фалсафий мушоҳада қилиб, ўзбекларнинг миллат сифатида шаклланиши тўғрисидаги мулоҳазаларни баён этади.

Миллат, элат бор экан, унинг шаъни ва шавкати ҳимоя қилиш, шу жараёнда жаҳон ҳамжамиятида ҳар бир миллат ўз муносиб ўрнига эга бўлиши учун курашувчи фидоий инсонлар майдонга чиқади. Бундай инсонларнинг саъй-ҳаракати, жасорати туфайли миллат ўз мустақиллигига эга бўлиб, тенглар ичида тенг яшаш имкониятини қўлга киритади. Инсон ҳаёти тажрибаси фаолияти билими иоми одоб ахлоки хатти-ҳаракати билан узининг маънавий оламини бойитиб боради. Ақлан ва ахлокан бойиб борган сари уз олдиға олижаноб Маънавиятнинг мустаҳкамлашнинг омиллари ва воситалари турли шаклларда, кўринишларда бўлиши мумкин. Мустақилликни абадий бўлишини таъминлаб берадиган омиллардан бири миллатлараро муносабатлар ва уларни такомиллаштиришдир. Миллатлараро муносабатлар доимо давлат, минтақа тарихида катта роль ўйнаб келган. Миллатлараро муносабатларни тўғри ташкил этиш ва бу муносабатларни ташкил этиш жараёнида олиб борилган оқилона сиёсат катта аҳамиятга эгадир. Инсоният тарихида тажавузкор мамлакатлар ўз мақсад ва

манфаатлари йўлида миллий низоларни келтириб чиқаришга катта эътибор берди ва бу низолардан усталик билан фойдаланганлар.

Ўзбекистон кўпмиллатли тарихий этник давлат ҳисобланиб Ўзбекистон мустақиллигини кўролмаган кучлар турли миллат вакиллари ўртасида келишмовчи-ликларни ва низоларни келтириб чиқаришга ўринмоқ-далар. Шунинг учун ҳам миллий муносабатлар масаласида эҳтиёткорлик ҳамда барча миллат манфаатларини кўзлаган ҳолда сиёсат олиб бориш талаб

вазифаларни куйиб унга эришиш учун ҳаракат килади. Ҳаракат эса маънавий заминини талаб килади.

Ўзбекистон Президенти ўз фаолиятида Ўзбекистонда истиқомат қилаётган 100 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари манфаатини кўзлаган ҳолда сиёсат олиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам барча Ўзбекистонда истиқомат қилаётган миллат вакиллари хуқуқ ва эркинликлари тенглаштирилиб миллатлар ўртасидаги тинчлик кафолатланган.

Конституциямизни Инсон ва фуқароларнинг асосий хуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари деб номланган иккинчи бўлим бешинчи боб 18-моддасида шундай дейилади. “Ўзбекистон Республикасини барча фуқаролари бир хил хуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, эрки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий маъқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Имтиёзлар қонун билан белгилаб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт”¹.

Миллатлараро муносабатларни ташкил этиш жараёнидаги ахиллик ва зийраклик Ватан тақдирини хал этиши жараёнида катта аҳамиятга эгадир.

Инсоният тарихи миллатлараро муносабатларни ташкил этишдаги ҳамкорликлар қандай оқибатларга олиб келиши мумкин эканлигини исботлаб берди.

Маънавий камолот жараенида инсон характери шаклланади. Билим ва илмгина эмас балки фан ва тажриба ютуқларини амалда куллай билиш ҳам маънавиятдир. Инсоннинг комолоти одоби хуқукий маданияти , бурч ва маъсулият туйғуси билими кундалик фарлият жараенида синовлардан утиб шакилланиб ва ривожланиб инсоф , иймон, виждон сингари маънавий фазилатлар мустаҳкамланишига олиб келади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т. “Ўзбекистон” 2007 й. 6-бет.

2. Маънавий камолотга эришиш йуллари хакида Марказий Осиё алломаларининг фикрлари.

Инсон онглилиги уз узини англашни хам ифодалайди. Инсоннинг мохияти унинг жисмоний борлиги билан эмас , балки маънавияти билан богликдир . Демак маънавиятсиз инсон булмаганидек ,маънавиятсиз маърифатли , ривожланган жамият хам булмайди. Чунки кишилар маънавиятида янгича фикрлаш булмаса, таъбир жоиз булса, онгида ислохат килмай туриб, сиесий-ислохатлар амалга ошиши кийин кечади ва уйлаган максабдарига эришиб булмайди.

Хар бир жамиятнинг инсон камолотининг у еки бу боскичига хос булган иймон ,этикоди , ахлоқ одоби , тажриба ва малакасини уз ичига олади кишиларнинг фаолияти , истеъдоди ва қобилияти юриш-туришида намоен булади Кишиларнинг маънавий фазилатлари, дунекараши мафкуравий этикоди Билан богланиб муайян тартибга тушади ва уларни бевосита таъсири натижасида жамият олдидаги вазифаларини англашга ёрдам беради.

Инсоннинг маънавий камолоти имкониятлари чексиздир. Бу чексизлик инсоннинг табиати, у яшаётган жамиятнинг имкониятлари Билан белгиланади. Жамият тараккиёти жпрпенида такомиллашиб , кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган ахлокий , ҳуқукий бурч ва маъсулияти билан богланган маърифатлар маънавий камолотнинг Янги муаммоларини келтириб чиқараверади. Муайян оқилона манфаатнинг чегарасидан иккинчисига тадрижий йул билан утавериш маънавият тараккиетининг хал қилувчи омилдир.

Маънавий камолот халкнинг тарихи , маданий мероси миллий умуминсоний кадриятларнинг мохияти ва ахамиятини холисона билиш , улардан оқилона фойдаланиш , ривожлантириш билан богликдир. Уз миллий маданияти , кадрияти тарихий меросдан бебаҳра булган халкларда утмиш хакидаги аниқ тасаввур хам, келажакка қаратилган муайян орзу умид хам бу йулд уюшқоклик билан кураш олиб бориш иштиеки хам булмайди. Маънавий бухрон ҳолатига тушиб қолган халқ ундан чиқа олмаса бошқа халкларнинг маданияти таъсирига тез берилиши , уз миллий рухиятини йукотиш, кадр қимматини унитиш хам мумкин. Бундай халклар миллий онги , маънавияти заиф булган этник бирлик сифатида тарих сахнасида узининг муносиб уринни эгаллайди. Б у фикрлар хам жамият ва халкнинг маънавий камолоти бир бири билан узвий богланишда эканини курсатади. Муайян маънавий омилларсиз жамиятнинг сиесий- ижтимоий юксалиши мумкин эмас. Жамият тараккиети ва маънавий камолоти уртасидаги диалектик муносабатнинг узига хос учтаасосий сабаби бор.

Биринчидан, маънавий, ирсий иркий. Диний еки соф миллий сифатгина эмас хар бир шахснинг маънавий камолоти ижтимоий муҳит, билан унинг яшаш шароитлари меҳнати ва турмуш тарзи, бошқалар билан муносабатда булиш заминида шакилланади . Маънавият инсон қалбига она сутюю ота

угити, авлодлар тажрибаси жамоатчилик таъсири маданий , мерос , умуминсоний кадриятлар оркали сингади ва ҳаёт тажрибаси сабоклари асосида мустаҳкамланиб, муҳрига кириб боради. Иркидан миллатидан яшаётган аниқ жугрофий шароитдан катъий назар , инсон фарзандининг барчасида маънавий камолдолтнинг субъектив имкониятлари бор. Лекин шахс яшаётган давр, иқтисодий, сиёсий, маданий шароитлар билан тақозо қилинаётган объектив имкониятлар турлича бўлиши мумкин.

Бу ҳам маънавий камолотнинг даражаси ва имкониятларига таъсир этади. Жамият тараккиети жараенида турли мамлакатлар ва халқларнинг маънавий камолоти даражаси турлича бўлиши ҳам шу объектив имкониятлар , эҳтиёжлар билан белгиланади.

Иккинчидан, маънавий камолот жамият тараккиетининг муҳим таркибий қисми ҳал қилувчи омилдир.

Жамият тараккиетидаги Янги маънавий эҳтиёжларни ва уларни рўёбга чиқиши учун кенгрок имкониятларни ҳам юзага келтиради. Инсон ижтимоий, иқтисодий муносабатлар таъсирида бўлган даврлардан бошлаб жамият вужудга кела бошлайди ва ривожланади. Шундан бошлаб жамият тараккиетининг объекти ва субъектив асослари уртасида мураккаб диалектик муносабат шаклланади. Инсон яшаётган объектив шароитлар билан унинг фаолиятига асос бўлган маънавияти уртасидаги диалектик муносабат заминида жамият ривожланиши амалга ошади. Жамият иқтисодий сиёсий ва ижтимоий тараккиети унинг маънавий ривожланиши билан узаро узвий боғланган бўлиб бири иккинчиси амалга Оша олмайдиган жараенга айланади. Бу икки омилнинг бири заифлашиб, бухронга учраса иккинчиси ҳам кенг ривожланиши имкониятларига эга бўлла олмайди.

Маънавий камолот ўтмишдан қолган мерос ва кадриятларни урганиш. Ривожлантириш , Янги босқичга кутариш оркали амалга ошади. Бу даврга миллатга динга мафкурага ҳос бўлган маънавий мезонларини мутлоқлаштириш , уларга қур қуруна эътиқод қилиш ҳам шахс ва жамият камолоти имкониятларини чеклаб қўяди.

Маънавий камолот муайян ижтимоий эҳтиёжлар билан боғлиқдир. Эҳтиёж ва зарурат йўқ жойда ҳеч қандай юксалиш бўлмайди. Эҳтиёжнинг ўзи ҳам маънавий даражаси билан белгиланади. Маънавий камолотга интилишнинг ўзи ҳам инсон муҳити билан боғланган эҳтиёждир. Маънавий ривожланишининг ҳар бир босқичи тарихий даврларининг ўзига ҳос эҳтиёж ва имкониятлари билан белгиланади.

Тараккиёт учун оджамлар сифатининг етуклиги юксак маънавийлиқдандир. Шунга қура маънавий инсон учун ҳам , жамият учун ҳам сув ва ҳаводек зарур деймиз.

Учинчидан , инсон ақлан , ахлоқан такомиллашиб , Фан ва техника ютуқларини , жамият тараккиети тажрибаларини урганиб , ўзлаштириб боргани сайин маънавий омилларнинг жамият ҳаётига бўлган таъсири тобора ортиб бораверади. Натижада жамият тараккиетининг инсон онгли равишда бошқаради, деган фалсафий ҳулосақелиб чиқади. Жамият тараккиетининг барча кичик муоммоларини моҳияти ва уларнинг истикболли масалалари

даставал кишилар онгида пишиб етилади, сунгра турмушга ташбик этилади. Б у гоёлар карашлар билимлар , тажрибалар , тасаввурлар тизими муайян вазифанларни бажаришни уз олдига максад килиб куйган кишилар томонидан яратилади ва амалга оширилади . Янги гоёлар карашлар асосида амалга оширилган фаолият натижалари хам аклий умумлаштирилиб , туларок мукамалроқ гоёлар тизими юзага келиши учун имконият яратилади.

Тарахий тараккиетнинг барча даврлари ва шароитларида маънавий камолот имкониятлари бир хил , бир иеёра булавермайди. Хаар доим хам текис равон йулдан боравермайди.Ижтимоий зиддиятларини кучайиши айрим тарихий даврларда турли мамлакатлар ва халкларнинг сиесий, иктисодий ва маданий тараккиети имкониятини чеклаб хам куяди. Бу холат мустамлакачилик карамлик асорати остига тушиб колган мамлакат ва халклар тарихида яккол кузга ташланади..

Маънавий бухрон жамият хаетининг барча сохаларида руй берган ва берадиган инкирозларнинг асосий сабабидир

Узбекистон учун давлат мустакиллигини куога киритиш канчалик огир ва машакатли жараен булган булса, уни саклаб колиш , мустахкамлаш , баркарорлигини мустахкамлаш , баркарорлигини таъминлаш хам шу кадар мураккаб в аута маъсулиятли вазифадир.Кишилик жамиятида уз истиклолиникадрига етмаган халклар элатлар ва миллатлар тарих сахифаларидан бутунлай учиб кетгани , эркини асраб колган халк ва миллатлар шаъни ва шавкатида тенгсиз йуналишларга кутарилганлиги ибратли мисоллар воситасида халкимизга етказишимиз лозим дейди Президент.

Мустакилликни мустахкамлашда жамиятимиз тараккиетни тезлаштириш ва жадаллаштиришда иктисодий ва сиесий омиллар канчалик мухим ахамиятни касб этади, уз-уздан тушунарли албатта.

Мустакилликнинг Яна бир мухим масаласи –маънавият ва маърифат эканлигини таъкидлаган Эдик. Маънавият мустакиллик таъминларини мустахкамлаш уни янада баркарорлаштириш ва такомиллаштириш омилларидан булиб хисобланади.

Мустакиллик учун маънавият ва маърифатни ривожлантириш мустакилликнинг асосларидан булиб хисобланади.

Мустакиллик учун маънавиятнинг , маънавий-маърифий омилларининг ахамияти шу кадар мухим ва хаттоки уларни , хеч качон иккинчи уринга куйиб булмайди. Мустакилликнинг иктисодий ва сиесий муоммолари хал килиб булингандан кейин маънавият ва маърифат масалаларига эътибор каратилди. деб хисоблаш назарий жихатдан хато булса, амалиетда эса зарарлидир. Анна шу жихатдан олганда , Презедентнинг олдин одамларга моддий бойлик бериб, сунгра маънавият тутрисида лозим дейдиганлар керак , деган назарий коида чукукр маънога эга.

Маънавият ва маърифатнинг инсон камолоти ва жамият тараккиети учун мухим ва зарурлиги учун мухим ва зарурлиги моддий бойликлардан кам эмаслиги Президент томонидан исботлаб берилди.

Совет таталитар даврида ахлоқ ва одобнинг миллий жихатларини, таълим тарбиянинг шарқона анъаналарини инкор этиш еки камситиш ҳоллари кучайди. Инсон тарбиясининг мазмун ва шаклига тааллуқли юксак маънавий борасидаги тарихий тажриба сабоқлари аста-секин унлаша бошлади еки маънавий калоклик ифодаси сифатида талкин этилди. Миллий меросга асосланиши , ундан ешлар маънавиятини шакиллантиришда фойдаланиши вазифалари , умум таълим тарбия тизимларга киритилмайди. Шарқ халқларининг минглаб йиллик маънавий кадриятларини узида мужассамлаштирган ходисалар , шаърият ҳуқумларидан тарбиявий максадларда фойдаланиши диний ҳуруфат сифатида қораланади. Урта – Осиёда яшаётганбуюк мутаффақирларнинг таълим ва тарбияни амалга оширишнинг оқилона самарали усуллари тугрисидаги бебаҳо мероси камситилди, еки давр руҳига мос келмайдиган , ёки давр руҳига мос келмайдиган , эскирган қарашлар сифатида талкин этилди. Таълим тарбиянинг миллий услублардан бу борадаги бой тарихий тажрибани , Қуръони Қарим , ҳадислар ва шариат ҳуқумларида олға сурилган маънавий қамолоти муоммоларини билмасдан ўзбек зиелиларининг ҳам қата қатоси бўлди.

Европа ва унга тақлиддан бунедга келган рус маданиятининг қатор жихатлари ахлоқ-одоб борасидаги шарқона тасаввур ва эҳтиёжларга зидлиги , кенг тарғиб этилган қамунистик ахлоқ кодекси халқимиз турмуши ва маънавиятига сингмай , қуруқ сифатида қолиб қетиши қамият маънавиятида бўшлиқ ҳосил бўлишига олиб келди.

Халқимизнинг ахлоқ андиша , шарму ҳаё , ҳалоллик ва покизалик , инсон қадр қиммати тугрисидаги тасаввурларга зид бўлган . Европа анъаналари ешларга салбий таъсир этиш ҳолларини қучайиб қориши анна шу бўшлиқ туфайли юз беради ва у миллий маънавий инқироз аломатлари қучайишига олиб келади. Шу сабабли маънавий тубанликни чуқурлаштирувчи қарбона ахлоқий фазилатлар еш болаларда, усмирларда шакиллана бошлайди. Уларнинг маънавий инқирози чуқурлашувига Қарб мамлақатларида кенг тарқалган бағритошлиқ , қотиллик-ҳудбинлик , гиёҳқандлик кенг ақс эттирилган адабиётлар, журналлар , кинофилмлар, ва видеофилмларнинг таъсири ҳам ниҳоятда қата бўлади.

. Имом Исмоил Бухорий , Имом Термизий , Нажмиддин Қубро , Аҳмад Яссавий , Баҳовуддин Нақшбанд, ўжаАҳрор Валий таълимотида ҳам одамларни ҳалоллий, қоклик , меҳнатсеварлик ва инсонпарварликка қорловчи қоялар жуда қуп ўчрайди. Ўзбек шеъриятида ҳам ахлоқ-одоб масаласининг фалсафий муоммолари ниҳоятда кенг урин олган. Нодиқа газалларида қишилардаги тугрилиқ , юртига содиқлик , инсонпарварлик ва меҳнатсеварликни инсоний меҳр муҳаббатни улугловчи фалсафий диалектик фикроарни қуриш мумкин. Ўзбек шоирларининг қупчилиги ҳам шоир , ҳам файласуф бўлганлар . Файласуфлар ҳам ўз қояларини асосан нарида баён қилганлар.

Ўзбекистонда болаларни факатгина ота-она эмас балқи қариндош – уруғлар , қуни-қушнилар , маҳала –қуй ҳам тарбиялайди , деган гап бор.

Ёшларнинг ахлокий киефаси шакилланишига хама даврда ҳам атроф мухит ката таъмтр курсатибкелган. Куп болали оилаларда , айникса кишлок жойларида , болалар халол меҳнат килишга , укаларини тарбиялашга , ота-онасига , куни –кушнисига ердам беришга ешлигиданок адашмаганлар. Катта ёки кичикми учрашганда, бир-бирларига салом бериб, холл-ахвол сураши ҳам юксак ахлокий фазилатдир. Куни-кушнилари уйида бирор бир маросим булганда , ешларнинг⁷ узлари чикиб кумаклашиши ҳам миллий тарбия натижасидир. Кизлар ибo, андиша, камтарлик шарму хае , ор-номус нима эканлигини китоблардан укиб эмас , биринчи навбатда ота-онадан , куни-кушнидан ургансалар яхши фазилатларга эга буладилар. Бу борада жамоатчилик фикрини ҳам билиш ахамиятлидир. Ёшлар жиноят ва жазо конунларини яхши билганликлари учунгина эмас , балки жамоатчилик фикридан хайикканликлари учун ҳам турли нопок ишларга кул уриши хаёлларига келтирмаганлар . Якин-якинларда ҳам ешлар ката ешдагиларнинг олдида ичкилик ичишга, ибосиз сузларни айтишга ботина олмас эди.

Хадислар инсон маънавий камолотинининг асоси булган ахлок-одоб тарбиясининг барча муаммоларини уз ичига олди. Хадисларни урганар эканмиз , уларда ахлокий камолотнинг , халоллик ва поклик , иймон ва виждон билан боглик булган бирорта ҳам мухим масала эътибордан четда колмаганлигини кураимиз. Хадисларда илгари сурилган инсоннинг маънавий камолоти хакидаги фикрлар оллохнинг хохиш ва иродаси билан богланган соф дуневий муоммолардир. Ислom дини хар бир мумин бандадан оллохнинг борлигини, унинг ягоналигини , оллох ёрдам элчиси-расули Мухаммад Пайгамбар эканини , ягоналиги , унинг тан олишигина эмас , балки узининг бутун хае ива фаолиятида Оллохнинг иродасига Пайгампарнинг йул –йуликларига Тула буйсунишини ҳам талаб килади. Шу сабабли Ислom динининг узи ҳам Оллохга унинг расулига буйсунувчилар , итоат килувчиларнинг сифатлари ҳам ката маънавий ва ижтимоий ахамиятга эга булган олижаноб инсоний фазилатлар ифодасидир.

Диний эътикод кишилар учун ката тарбиявий ахамиятга эгадир. Диний эътикод хама вакт кишиларнинг хукукий маъсулиятидан устун булган . Мусулмонлар жамиятининг хукукий талабларини яхши билсалар ҳам Оллохнинг хохиш ва иродасига боглик бклган ахлокий талабларга Тула риоя килишни узларининг асосий бурчи деб хисоблашган.

Оллохнинг иродасига курсатган йул-йурикларига буйсиниш гунох васавоб дузох ва жаннат сингари тушунчалар билан богланган. Диний гляларнинг таъсири кучли булган барча даврларда Ислom дини инсон маънавий камолотининг тугри йулга солувчи асосий омиллардан бири булган. У хурафош, бидъат, эмас балки улуг маънавият хисобланади.

II Боб Маънавият ва миллат тараққиёти

1 Маънавий камолотнинг миллат тараққиётига таъсири

Тарихдан доно доҳолар, адолатли подшоҳлар , буюк алломалар миллатни огир вазиятдан ҳалос этиб, ривожлантириш учун , биринчи навбатда , маънавий омилларга эътибор берганлар, кишиларни ватанпарварлик, меҳнатсеварлик , миллатпавварлик , раҳм-шавкатлилик руҳида тарбиялашга , уларда миллий ифтихор бурч ва маъсулият туйғусини кучайтиришга ҳаракат қилганлар. Миллат узини англаш , ор-номуси , кадр-кимматини ерга урилишига йул қўймаслиги, миллий бирлик аҳиллик ҳамкорлик ва ҳамдардликка интилиши ҳам миллий маънавиятни ривожланиши даражасини белгиловчи мезон бўлган.

Миллий маънавият юксалишини халқлар уртасидаги муносабатларни яхшилашига ҳам имкон берган. Узликни одилонга англашмиллат бошқа халқларнинг ҳам кадрига етади. Улар билан тенг ҳуқуқли , дустона алоқаларни мустаҳкамлашга ҳаракат қилган. Чунки миллат узликни англаш факат миллий манфаатларни билишигина бўлиб қолмай тараққиёт истикболларини ҳам тугри тасаввур этишдир. Миллатнинг истикболи эса бошқа халқлари, мамлакатлар бутун жаҳондаги вазият ва имкониятлар билан ҳам боғлиқдир. « Қўшнинг тинч бўлса, сен ҳам тинч бўласан» деганларидек , бутун жаҳонда , биринчи навбатда қўшни мамлакатларда , ёнма-ён яшаётган халқлар орасида тинчлик, осойишталик , барқарорлик , ҳамкорлик ҳамжихатли адолатли тенг ҳуқуқий муносабатлар бўлмаса, бирор миллат узини порлоқ истикболини таъминлай олмайди. Шу сабабли ҳам халқларнинг доно даҳолари ва етук алломалари миллий онг, бирлик ва ҳамжихатликнинг ривожлантириш йулидаги ҳаракатларида бошқа халқларни ҳурмат қилиш, улар билан яхши муносабатлар урнатиш тараққиётнинг муҳим маънавий омили эканлигини эътироф қилганлар.

Жамият ҳаётида барча юксалишлар, тараққиёт имкониятлари, қомил инсон шаклининг муайян маънавий муҳит ва имкониятлари билан боғлиқ. Барча тушқунликлар ҳолатлари, иқтисодий, сиёсий инқирозлар эса маънавий бўҳроннинг натижаси бўлган. Шунинг учун жамият тараққиётидаги тушқунликлар ва юксалишларини сабабини ижтимоий, иқтисодий, омилларигагина эмас, эътиқоди дунёқараши ахлоқий камолоти даражасидан ҳам излаш керак.

Қадим-қадимдан маънавиятга таъсир этиш турлича мақсадларга эришиш, турлича мақсадларни режалаштириш амалга оширишнинг асосий йули омили сифатида қаралган.

Ўзбекистон Президенти Ислам Қаримов айтганидек, бутун инсоният тарихида барча босқинчилар бирор мамлакатни босиб олдиши , ҳуқумронлик қилиши, халқни асоратда ушлаш учун унинг маданиятига тажаввуз қилганлар.

Узининг тарихий мероси анъналари кадриятларидан бебахра булган халк манкуртлик ҳолатига тушади, уз кадр-кимматини унутади, ор-номусм мустақиллигини уюшқоклик билан бирлаштириб химоя эта оладиган булмайди. Маънавий кашшоқланиш лоқайдлик, парокандалик маҳаллийчилик кайфиятлармнм кучайтиради, босқинчиларга Қарши курашни иштиекини заифлаштиради, миллат ичидаги низо ва адолатларни авж олдиради. Бундай ҳолл ажнабийлар ҳукумронлигини оширишга миллий зулм кучайишига олиб келади.

Хитой файласуфи Конфуций уз императорига шундай деган экан ; Хакконим агар бирор мамлакатни босиб олиб, у ерда узок ҳукумронлик килмокчи булсангиз, даставал унга ерда яшаётган халкнинг уз тарихий маданиятидан маҳрум қилиш, маънавий бухронни кучайтириш уз маданиятидан бебахра бўлиб, маънавий кашшоқлик ҳолатига учраган халк уюшмайди, ички низолар гирдобига уралади сунгра сунгра қаршилиқ курсата олмайди.» 1

Марказий Осиёни босиб олган араблар ҳам уз фаолиятини маҳаллий халқларнинг минглаб йиллар давомида шакилланган маданияти, урф-одатлари, динларини барбод қилишдан бошладилар. Шу улқада қуп асрлар давомида шакилланган Сугд, Хоразм ёзувларини ҳам йук қилдилар., билимли одамларни қириб ташладилар. Туркистон халқларининг исломга қадар булган маданий ёдгорликлари ер остида, ислом маданияти обидалари ер устида сакланиб қолди. Бундай сиёсат натижасида маҳаллий халқлар узларининг бир неча минг йиллик маданиятидан, ёзувларидан, динларидан маҳрум бўлдилар, улқада маънавий бушлиқ ҳолати юзага келди. Бу эса араблар олиб борган янги дин билимлар, урф-одатларини кенг томир ёйишига имкон беради.Россия Марказий Осиёнинг босиб олгандан кейин узокда кенг қулам олган инқирозий жараёнларнинг энг хавфлиси ҳам маънавий бухрон эди. Чоризм маъмурияти маҳаллий миллатларни утмиш маданиятидан барча миллий кадриятлардан , маҳрум этиш, маънавий қамолот имкониятларини чеклаб қуйиш учун ҳаракат қилди. Туркистон Генерал губернатори Н.А.Курапаткин ҳам Россиянинг мустамлақа улқада олиб бораётган сиёсати ҳақида ёзар экан, 50 йил давомида биз маҳаллий халқларни таракқиётдан мактабдан, рус ҳаётидан четда ушлаб турдик деб эътироф этади.

Муҳаммад Али Ҳалфа (Дукча Эшон) чоризм даврида Туркистонда авж олган маънавий бухронни айрим жихатлари тугрисида тухталиб, !*(* йилнинг 15 май куни Андижон вилоятидаги тожик қишлоқ масжидида тупланган уз муридларига қарашиб қуйидагиларни айтган эди: « ҳукуматни қофирлар мусаллат қилд, юртимизга урис келди... динимизда йук судхурлик , ҳаром ривож топди. Ҳамманинг халқуми бугланди, ҳар шаҳарда янги шаҳар деган бир фисқхонақилди, фисқини ҳам нави ҳозирланади. Мусулмонларни йулдан оздирди. Аксар мусулмонлар фянги шаҳардаги ичкилик дуқонларига , ошхоналарга, қиморхоналарга муштарий бўлди, фоҳишахоналарга айланди. Мусулмонларнинг ахлоқи бузилди.

Бундай сиесий совет татолитар тузим даврида ҳам ирчилик билан олиб борилди. Совет тузими урнатилган дастлабки даврлардан бошлаб миллий маънавиятни, кадриятларни қрганиш, тарғиб этиш чеклаб, чегаралаб қуйилади. Халкнинг маданий мероси булган куплаб кимматбаҳо кулёмалар йук килиб юборилади еки хаёсизлик билан Россиянинг Марказий шаҳарларидаги кутубхоналарга, музейлаога олиб кетилди. Россия рус халқи тарихи, маданияти эса хаддан ортик муболагалантирилди. Халкимизнинг буюк фарзанди бетакрор тарихий шахс Амийр Темурнинг хаёти фаолияти қилган барча ишлари сохталаштирилди.

Хар бир миллат узлигини англаш йулида ҳам жиддий тусиклар қуйилди. Миллат ор-номуси, кадр кимматини кутариш унинг манфаатлари тугрисида уйлаш эса миллатчилик, социализм гоёларига Қарши чиқиш деб баҳоланади. Ун минглаб илгор зиёлилар миллатчиликда айбланиб, қатъон қилинди ва қупчилиги йук килиб юборилди. Миллий тилларнинг ривожланиши, улардан амалда фойдаланиши имконияти ҳам чеклаб қуйилди.

Тарихда миллат, мамлакат жамият тараккиетидан манфаатдор булган давлат арбоблари, шахслар буюк алломалар бутунлар бошқача йул тутганини қурамиз. Улар жамият да мавжуд булган вазиятни, истиклол ва истикбол муоммоларини чуқур таҳлил этиб, ижтимоий хаётда барча масалаларни факат инсон хал этиши мумкинлигини, бу эса уни билиш, ақл-идроқи, одоби, уюшганлиги бирдамлиги, ахиллиги ва дустлилигига дунёқараш ва этиқоди иймони, инсофи, ҳалоллиги, бурч ва маъсулияти туйғуси даражасига боглиқ эканлигини яхши англаганлар. Шу сабабли ҳам улар режаларини, орзу-умидларини амалга оширишни жамиятдаги маънавий қолоқликка барҳам бериш, қомил инсон шахсини тарбиялаш ишидан бошлаганлар.

Жамият ривожланиши, адолатли, сиесий, иқтисодий, ижтимоий муносабатлар урнатиш билан боглиқ булган хар қандай гоё режа тараккиёт қонунларини яхши билган истикбол вазифаларни тугри, Тула тасаввур этишга қодир булган доно доҳолар онгида, фикрида етилади. Истикболни тасаввур эта олган хар қандай инсон еки донишманд бир узи барча вазифаларни бажара олмайди. Булиши учун у оммага таяниши, уз гоёларини, уй-фикрларини халкнинг онгига сингдириш, унга етакчилик қилиши лозим. Халқ оммаси эса тараккиёт, истикбол билан боглиқ булган барча муоммоларни бирданига англаб етиб унга амал қилавермайди. Янги гоёни мақсадни англаш, унга асосланиш учун оддий истакқина эмас, балки муайян маънавий савия ҳам қерак. Бу савияни шақиллантириш аниқ тарбиявий, маърифий ишларнинг мақсадикишиларни мавжуд шароитлар ва вазиятга мослаштириш эмас, балки истикбол учун қурашга фаолликка сафарбар этишдир. Хар қандай тарбияда қуланган мақсад қулами жихатдан қенгрок аҳамияти жихатдан муҳим булади. Бу мақсадлар турли фалсафий диний – орифий қарашларда, ижтимоий, сиесий таълимотлар, мафқуравий гоёлар тизимида намоен булади.

Жамиятда адолатли гоёлар, муносабатлар урнатиш, яхшиликнинг ёвузлик, зулмати устидан ғалабасини таъминлайдиган таълимотлардан бири зардуштийликдир. Бу таълимотга қура «одам бу қурашда олиқ қучлар

кулидаги уйинчок эмас, танлаш эркинлигига эга булга, уз фаоллиги билан дунёда адолат таъсир эта оладиган шахсдир».Зардуштийликнинг тараккиётини маънавий омилларига ката бахо берганини курамиз.

Диний фалсафий гоёлар йиллар давомида уз ахамиятини йукотмай, кишиларнинг маънавий камолотига таъсир этиб келди.

Марказий Осиёда 5-6 келиб жамиятдаги зиддиятлар кучайд, халкнинг ахволи огирлашиб жамият тараккиётининг янги боскичга кутарилиш зарурати келиб чикди. Шу даврга келиб Маздак таълимоти вужудга келиб жамият тараккиёти, хал килувчи кучи булган инсон омилини кутаришга, маънавиятни ривожлантиришга каратилган эди. Маздакийлар тарафдорлари, барча кишилар табиатан бирдирлар, лекин жамият хаётидаги адолатсизлик уларни бойга, камбагалга булиб юборди, адолат урнатилишининг асосий табиий мувозанатини тиклаб бойлар билан кашшокларни тенглаштириш йулидан боришдир, деган гоёни илгари сурадилар. Бу максадга одамлар етук маънавиятга таяниб иш килгандагина эриша оладилар. Бу гоёлар асосида адолат, тенглик учун курашиш максadini кишиларнинг онгига сингдириш, уларнинг фаолиятини кенгайтириш учун маънавий замин яратади.

Жамият тараккиётини инсон маънавий камолоти билан боглашга интилиши хамма тарихий даврларда хам мавжуд 1Ислом (справочник), Тошкент, 1999 йил Узбек совет инциклопедияси бош редакцияси, 119 бет

Барча динларда инсон хаётини мохияти, мазмуни кишилар уртасидаги сиесий, хукукий, ахлокий, эстетик муносабатлари тенлик ва адолат мезонлари асосида урнатишга яъни тараккиётнинг маънавий омилларини мустахкамловчи янги гоёлар уртага ташланган. Шу сабабли Мухаммад пайгамбар уз фаолиятини биринчи кадамлариданок маънавият муоммолари, унинг шакиллари, мезонлари масаласига ката эътибор бердию Расули акром «мен факат гузал ахлоки мукаммаллаштирмок учун юборилдим,» деган 1

Куръони Карим, хадислар ва шариат хукумларида жамиятнинг янги ахлокий ва хукукий карашлари тизими, маъсулияти, бурч масалалари кенг еритилган.

Мухаммад Пайгамбар маънавий комиллилигини баркарорлик ва тараккиётнинг хал килувчи омили сифатида таърифлайди. Ислом динида жамият хаёти учун нихоятда ката ахамиятли булган ахлоқ ва хукук муоммоларини оллохнинг иродаси, жамият рохатию дузох азоби билан боглаб, инсон шуурига, иймон эътикодига сингдириш максидидалигини яккол куриш мумкин.

Жамият маънавий камолотининг муайян даври, боскичида ва турли шароитларида диний эътикодлар маънавий мухитини баркарорлаштириб турувчи омил булла олишни инсониятнинг тарихий тараккиёти исботлаб берган.

Ибн-Сино, Беруний, Фаробий, Навоий ва бошкаларнинг комил инсонни тарбиялаш хакидаги фикрлари хам жамият тараккиётига янги маънавий имкониятлар излаш максадлари билан богланган. Фаробий фозил шаҳар ахолиси тугрисида ёзганда шахснинг маънавий камолотини адолатли жамият куришнинг асосий шарти деб хисоблайди. Хаар кандай иктисодий, сиесий

узгаришлар маънавий негизга эга булиши зарурлигини курсатади. Олижаноб гоёлар эса халк томонидан англашгандагина кудратли кучга айланади.

Закон Курапа Алвидо Дуне! Ассалом охират. Учинчи китоб, Тошкент Моварауннахр, 1996 , 53-бет-

Жадидчилик, маърифатчилик ҳам миллатни маърифатли қилиш, маънавиятни юксалтириш мақсадларида юзага келадиган буюк тарихий ҳаракатдир.

Жадидчилар аҳолини саводли қилмоқчи бўлган оддий маърифатчилар эмас, улар мустамлакачилик даврида Туркистонда ҳуқумрон бўлган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий вазиятни халқнинг маънавий ҳолати даражасини яхши билганлар, бу жараёнларнинг сабабларини таҳлил эта олганлар. Туркистон мустақиллигининг таъминлаш, маҳаллий миллатларни ижтимоий, сиёсий, иқтисодий тараққиёти йўлига олиб чиқиш учун биринчи навбатда халқнинг умумий маданий савиясини давр талаблари ва имкониятларига асосланиб ривожлантириш лозимлигини англаганлар.

19 аср охири 20 аср бошларида бу ҳарқатнинг тарихий аҳамияти нисбатда ката бўлган. Бу даврларда жамиятнинг маънавий инқирози чуқурлашиб бўлиб, миллий маданиятни қутармай умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлмай, маънавий тарбиявий тарбиявий ишларни кенг йўл қўймай ижтимоий сиёсий ва иқтисодий тараққиётга олиб чиқиш имконини яратиб бўлмас эди. Маърифатчилик жадидлар миллатнинг маънавий камолоти мақсадлари йўлида узининг бутун қучи ва истиснодини сафарбар этишга тайёр бўлган фидоийлар эди.

Маърифатчи жадидлар нисбатда оғир моддий қийинчиликлар, гоёвий сиёсий тазйикларга қарамай миллатнинг маънавий юксалиши учун кенг имкониятлар яратишга ҳаракат қилдилар. Миллат маънавий камолоти учун Бехбудий ўз билими, қучи ва иродасинигина эмас, балки қўлидаги қўп бўлмаган маблағларнинг ҳам сарфлагани ҳақида маълумот бор. Ҳар қандай шароитда ҳам жамиятнинг маънавий камолоти инсон шахсининг шаклланиши маълум мақсадлар билан боғланган маърифий тадбирлар орқали амалга ошади. Президент Ислам Қаримов айтганидек « Жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қўладиган ягона қуч-маърифатдир! »

Маънавий етукликни белгилашнинг ўзига ҳос миллий мезонлари ҳам мавжуд. Ўзбекларнинг эътиқоди бўйича қўракка қўл қўйиб меҳмон қўтиш, ўқрата салом бериш иттифоқчилик белгисидир. Баъзилар бу аниқлани тушунмаслиги мумкин. Буни тушуниш учун қалбани, руҳани ўзбек бўлиши, бу халқ яшаган тарихий тарихий шароитни миллий ахлоқ ва руҳиятини билиш керак. Маънавий қамолатнинг моҳияти битта, муоммолари эса қўп. Улар турли тарихий даврларда бир-биридан фарқ қилувчи шаклларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Жамият тараққиёти ва инсон қамолоти жараёнида маънавиятнинг барча қирралари ўзаро боғлиқ ҳолда шаклланади ва ривожланади. Ахлоқ одоб ва инсон инсон ҳаётга қўяётган дастлабки қўнларданок шаклланади, қамолотга таъсир қўсатувчи омил бўлади. Инсон тарбия қўриб, одоб ва ахлоқ

нормаларини билиши ва интилиши керак. Уз қобилияти ва истеъдод намоён бўлиши имкониятига эга. Булади. Ахлоқ-одоб, билимни истеъдод заминидан эътиқод ихлос, виждон, иймон шакилланиши. Маънавиятнинг бу жиҳатлари биргаликда инсондан ижтимоий моддий ҳаётининг моҳияти мақсадлари ҳақидамуайян дунёқараш ҳолатлар, мафкуравий эътиқодлар тизимини шакилланишига олиб келади. Маънавий қамолотнинг барча қирраларини узаро боғлиқлиги, улар бир-бирига бевосита еки билвосита таъсир этиб туриш асосидан юз беради. Мустиқил Ўзбекистонда ҳам маънавиятга қатъий эътибор бермоқда. Маънавиятни юксалтириш, таълим-тарбия ишлари тизимини яхшилаш Ўзбекистонда давлат амалга ошираётган сиёсатнинг асосий йўналишига айланиб бермоқда. Маънавиятни юксалтиришга маърифий-тарбиявий ишлари қенг қулашда амалга оширишда қатъий эътибор берганлигини сабабли ҳуқуқимизда қатъий оммавий тартибсизликлар миллий адолат, қон қулоқлар ҳуқуқ. Юстициядаги ижтимоий сиёсий барқарорлик мустиқиллигимизни мустиққамлашига, қулаб иқтисодий. Сиёсий барқарорликни аста секин изчиллик билан амалга оширишга қамин бўлмоқда. Бу ҳол қамият маънавиятининг узига ҳос янги тизими шакилланишига олиб келмоқда. Бу вазифани тугри қулуниш, ақл-идроқ билан узокни қуриб иш қилиш, истиқлол ва истиқболимиз қулу муҳим аҳамиятга эга. Инсон онглилиги уз узини англашни ҳам ифода қилади. Инсоннинг моҳияти унинг қисмоний қорлиги билан эмас, балки маънавияти билан боғлиқдир. Демак маънавиятсиз инсон бўлмаганидек, маънавиятсиз маърифатли, ривожланган қамият ҳам бўлмайди. Чунки қишилар маънавиятидан янги қа қиқрлаш бўлмаса, таъбир жоиз бўлса, онқидан ислоҳат қилмай туриб, сиёсий-ислоҳатлар амалга ошириши қийин қечади ва уйлаган мақсабдариға эришиб бўлмайди.

Хар бир жамиятнинг инсон камолотининг у еки бу боскичига хос булган иймон .этикоди , ахлоқ одоби , тажриба ва малакасини уз ичига олади кишиларнинг фаолияти , истеъдоди ва қобилияти юриш-туришида намоён булади Кишиларнинг маънавий фазилатлари, дунекараши мафкуравий этикоди Билан боғланиб муайян тартибга тушади ва уларни бевосита таъсири натижасида жамият олдидаги вазифаларини англашга ёрдам беради. Инсоннинг маънавий камолоти имкониятлари чексиздир. Бу чексизлик инсоннинг табиати, у яшаётган жамиятнинг имкониятлари Билан белгиланади. Жамият таракқиёти жпрпенида такомиллашиб , кенгайиб ва чуқукрлашиб бораётган ахлокий , ҳуқукий бурч ва маъсулияти билан боғланган маърифатлар маънавий камолотнинг Янги муаммоларини келтириб чиқараверади. Муайян оқилна манфаатнинг чегарасидан иккинчисига тадрижий йул билан утавериш маънавият таракқиетининг ҳал қилувчи омилидир.

Маънавий камолот халкнинг тарихи , маданий мероси миллий умуминсоний кадриятларнинг мохияти ва ахамиятини холисона билиш , улардан оқилона фойдаланиш , ривожлантириш билан боғлиқдир. Уз миллий маданияти , кадрияти тарихий меросдан бебаҳра булган халқларда утмиш ҳақидаги аниқ тасаввур ҳам, келажакка қаратилган муайян орзу умид ҳам бу

йулд уюшқоклик билан кураш олиб бориш иштиеки ҳам булмайди. Маънавий бухрон ҳолатига тушиб қолган халқ ундан чиқа олмаса бошқа халқларнинг маданияти таъсирига тез берилиши , уз миллий руҳиятини йукотиш, кадр кимматини унитиш ҳам мумкин. Бундай халқлар миллий онги , маънавияти заиф булган этник бирлик сифатида тарих сахнасида узининг муносиб уринни эгаллайди. Б у фикрлар ҳам жамият ва халқнинг маънавий камолоти бир бири билан узвий боғланишда эканини курсатади. Муайян маънавий омиларсиз жамиятнинг сиесий- ижтимоий юксалиши мумкин эмас. Жамият тараккиети ва маънавий камолоти уртасидаги диалектик муносабатнинг узиға хос учтаасосий сабаби бор.

Биринчидан, маънавий, ирсий иркий. Диний еки соф миллий сифатгина эмас ҳар бир шахснинг маънавий камолоти ижтимоий муҳит, билан унинг яшаш шароитлари меҳнати ва турмуш тарзи, бошқалар билан муносабатда булиш заминида шакилланади . Маънавият инсон қалбига она сутюю ота угити, авлодлар тажрибаси жамоатчилик таъсири маданий , мерос , умуминсоний кадриятлар орқали синғади ва ҳаёт тажрибаси сабоқлари асосида мустаҳкамланиб, муҳрига кириб боради. Ирқидан миллатидан яшаётган аниқ жугрофий шароитдан қатъий назар , инсон фарзандининг барчасида маънавий камолдолтнинг субъектив имкониятлари бор. Лекин шахс яшаётган давр, иқтисодий, сиесий, маданий шароитлар билан тақазо қилинаётган объектив имкониятлар турлича булиши мумкин.

Бу ҳам маънавий камолотнинг даражаси ва имкониятларига таъсир этади. Жамият тараккиети жараенида турли мамлакатлар ва халқларнинг маънавий камолоти даражаси турлича булиши ҳам шу объектив имкониятлар , эҳтиёжлар билан белгиланади.

Иккинчидан, маънавий камолот жамият тараккиетининг муҳим таркибий қисми ҳал қилувчи омилдир. Жамият тараккиетидаги Янги маънавий эҳтиёжларни ва уларни рӯёбға чиқиши учун кенгрок имкониятларни ҳам юзаға келтиради. Инсон ижтимоий, иқтисодий муносабатлар таъсирида булган даврлардан бошлаб жамият вужудға кела бошлайди ва ривожланади. Шундан бошлаб жамият тараккиетининг объекти ва субъектив асослари уртасида мураккаб диалектик муносабат шаклланади. Инсон яшаётган объектив шароитлар билан унинг фаолиятиға асос булган маънавияти уртасидаги диалектик муносабат заминида жамият ривожланиши амалға ошади. Жамият иқтисодий сиесий ва ижтимоий тараккиети унинг маънавий ривожланиши билан узаро узвий боғланган булиб бири иккинчисисиз амалға Оша олмайдиған жараенға айланади. Бу икки омилнинг бири заифлашиб, бухронға учраса иккинчиси ҳам кенг ривожланиши имкониятларига эға булла олмайди.

Маънавий камолот утмишдан қолган мерос ва кадриятларни урганиш. Ривожлантириш , Янги босқичға қутариш орқали амалға ошади. Бу даврға миллатға динға мафкураға хос булган маънавият мезонларини мутлоқлаштириш , уларға қур қурона эътиқод қилиш ҳам шахс ва жамият камолоти имкониятларини чеклаб қуяди. Маънавий камолот муайян ижтимоий эҳтиёжлар билан боғлиқдир. Эҳтиёж ва зарурат йук жойда ҳеч

кандай юксалиш булмайди. Эхтиешнинг узи ҳам маънавият даражаси билан белгиланади. Маънавий камолотга интилишнинг узи ҳам инсон мухити билан боғланган эътиешдир. Маънавият ривожланишининг ҳар бир босқичи тарихий даврларининг узига хос эътиеш ва имкониятлари билан белгиланади.

Тараққиёт учун оджамлар сифатининг етуқлиги юксак маънавиятлиликдандир. Шунга кура маънавият инсон учун ҳам , жамият учун ҳам сув ва ҳаводек зарур деймиз. Учунчидан , инсон аклан , ахлоқан такомиллашиб , Фан ва техника ютуқларини , жамият тараққиети тажрибаларини урганиб , узлаштириб боргани сайин маънавий омилларнинг жамият ҳаётига булган таъсири тобора ортиб бораверади. Натижада жамият тараққиетининг инсон онгли равишда бошқаради, деган фалсафий ҳулосакелиб чиқади. Жамият тараққиетининг барча кичик муоммоларини мохияти ва уларнинг истикболли масалалари даставал кишилар онгида пишиб етилади, сунгра турмушга ташбик етилади. Б у гоёлар қарашлар билимлар , тажрибалар , тасаввурлар тизими муайян вазифаларни бажаришни уз олдиға мақсад қилиб қуйган кишилар томонидан яратилади ва амалға оширилади . Янги гоёлар қарашлар асосида амалға оширилган фаолият натижалари ҳам ақлий умумлаштирилиб , туларок муқаммалроқ гоёлар тизими юзаға қелиши учун имконият яратилади.

Тарахий тараққиётнинг барча даврлари ва шароитларида маънавий камолот имкониятлари бир хил , бир иеърда булавермайди. Хаар доим ҳам текис равон йулдан боравермайди. Ижтимоий зиддиятларини қучайиши айрим тарихий даврларда турли мамлакатлар ва халқларнинг сиесий, иқтисодий ва маданий тараққиети имкониятини чеклаб ҳам қуяди. Бу ҳолат мустамлақачилик қарамлик асорати остиға тушиб қолган мамлакат ва халқлар тарихида якқол қузға ташланади. Маънавий бухрон жамият ҳаётининг барча соҳаларида руй берган ва берадиган инқирозларнинг асосий сабабидир. Шу боис ҳам барча илғор мутафаккирлар тарихий тараққиётнинг тўбурилиш даврларида маънавий масаласиға қата эътибор берганлар., етилган муоммоларни хал этиш учун биригчи навбатда халқнинг умумий маданий даражасини қутариш қерак деб ҳисоблаганлар. Инсон қамолати қуп қирралидир. Унинг буюқлиги, доналиги ҳам биринчи навбатда , маънавий соҳиби булган кишиларғина жамият тараққиети , Фан ривожланиши билан боғлиқ булган Янги муоммоларини ақл зақовоти билан тахлил этадилар, уларни хал этишға уз ҳиссаларини қушадилар. Тарихий тараққиётнинг барча маъсулиятли бурилиши буюқ шахслар жамият ҳаётида қескинлашаётган зиддиятли йулардан қикиш йуларини излаш билан боғлиқ булган таълимотларда инсон маънавий қамолотининг муайян қирраларига алоҳида эътибор берганлар. Халқнинг маънавий қамолоти дпрпжпси унинг фарзандлари фаолиятида , ақл-зақовотида ҳам якқол қузға ташланади. Миллатни улуглайдиган мезон ҳам унинг фаолиятиға асос булган маънавиятдир.

Шахс, миллат инсониятининг маънавиятини ҳолати ва даражаси жамият тараққиетиға турлича таъсир қилади. Тарихий шахслар , буюқ алломалар , сиесий қушлар , ажнабий босқинчилар ҳаёт сабоқлари , тарих

тажрибаси ва уз олдида куйган мақсадларни эътиборга олиб жэамият , миллат тараккиетига ижобий еки салбий таъсир курсатишга ҳаракат қилганлар.Тарихдан доно, доҳолдар адолатли подшоҳлар, буюк алломалар миллатини огир вазиятдан халос этиб, тараккиетни тезлаштириш учун биринчи навбатда, маънавий омилларга эътибор берганлар, кишиларнинг ватанпарварлик , меҳнатсеварлик , миллатпарварлик , дустлик ,, биродарлик халоллик, иймон-инсофлилик , виждонийлик , меҳр-мурувватлилик , раҳм-шавкатлилик, руҳида тарбиялашга, уларда миллий ифтихор бурч ва маъсулият туйғусини кучайтиришга ҳаракат қилганлар. Миллат узини англаш . ор-номуси, кадр киммати ерга урилишига йул қуймасликка интилиши, миллий бирлик , ахиллик ҳам миллий маънавияти ривожланиши даражасини белгилловчи мезон булган. Бутун инсоннинг ҳаетида булгани сингари етук маънавият ва маърифат масалалари мустақил Ўзбекистон учун ҳам ута муҳим ва зарурдир. Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда хал қилувчи аҳамиятга эга. «халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир...Бу ҳама инсонга ҳаётда барқарорлик бақишлайди, унинг шунчалик бойлик ортириш йулида қул қуриша йул қуймайди, фожеалар вақтида амал саклаб қолади ва моддий қийинчилик қунларида иродани мустаҳкамлайди»²

Ўзбекистон учун давлат мустақиллигини қуога қиритиш қанчалик огир ва машаққатли жараен булган булса, уни саклаб қолиш , мустаҳкамлаш , барқарорлигини мустаҳкамлаш , барқарорлигини таъминлаш ҳам шу қадар мураккаб в аута маъсулиятли вазифадир.Кишилиқ жамиятида уз истиклолиниқадрига етмаган халқлар элатлар ва миллатлар тарих саҳифаларидан бутунлай учиб кетгани , эркини асраб қолган халқ ва миллатлар шаъни ва шавқатида тенгсиз йуналишларга қутарилганлиги ибратли мисоллар воситасида халқимизга етқизишимиз лозим дейди Президент.

Мустақилликни мустаҳкамлашда жамиятимиз тараккиетни тезлаштириш ва жадаллаштиришда иқтисодий ва сиесий омиллар қанчалик муҳим аҳамиятни қасб этади, уз-узидан тушунарли албатта.

Мустақилликнинг Яна бир муҳим масаласи –маънавият ва маърифат эканлигини таъқидлаган Эдик. Маънавият мустақиллик ъаминларини мустаҳкамлаш уни янада барқарорлаштириш ва такомиллаштириш омилларидан булиб ҳисобланади.

Мустақиллик учун маънавият ва маърифатни ривожлантириш мустақилликнинг асосларидан булиб ҳисобланади.

Мустақиллик учун маънавиятнинг , маънавий-маърифий омилларининг аҳамияти шу қадар муҳим ва ҳаттоки уларни , ҳеч қачон иккинчи уринга

² И.Қаримов Ўзбекистон миллий истиклол,иқтисод, сиесат вмафкура 1-жилд,Тошкент, «Ўзбекистон»1996 йил 80-81 бетлар.

куйиб булмайди. Мустакилликнинг иктисодий ва сиесий муоммолари хал килиб булингандан кейин маънавият ва маърифат масалаларига эътибор қаратилди. деб ҳисоблаш назарий жихатдан хато булса, амалиётда эса зарарлидир. Анна шу жихатдан олганда , Президенти олдин одамларга моддий бойлик бериб, сунгра маънавият тугрисида лозим дейдиганлар керак , деган назарий коида чуқур маънога эга.Маънавият ва маърифатнинг инсон камолоти ва жамият таракқиети учун муҳим ва зарурлиги учун муҳим ва зарурлиги моддий бойликлардан кам эмаслиги Президент томонидан исботлаб берилди.

Одам ота-онадан тугилади, аммо унинг ахлоқ одоб борасидаги фазилатлари жамиятда , ижтимоий , сиесий , иктисодий муносабатлар таъсирида шаклланади . Инсонда аждодларнинг тадрижий таракқиети уоарок юзага келган ., ирсият қонунлари ва имкониятлари тақозосига қура наслий хусусиятлар , тугма истеъдод қурмақлари булиши мумкин. Лекин ҳар қандай уруғ қабила макбул заминига тушгандагина қунгиллагидек инсоннинг тугма хусусиятлари ва имкониятлари ҳам ижобий вазият таъсирида булганидагина соғлом ривожлана олади. Гудаклар , бурилар , маймунлар галаси орасида қолиб қетиши қандай оқибатларга олиб қелиши , вақт утганидан кейин улар оддий инсоний фазилатларини эгаллаши ҳам нақадар қийин булишини ҳаммамиз яхши биламиз.

Одамзоднинг биологик , ижтимоий ва маънавий камолоти тариқий таракқиети босқичлари , шароити ва имкониятлари , эҳтиёжларининг қузғусидир. Шу сабабли ҳам , фалсафий тафаккур тарихида инсоннинг барча ахлоқий ҳислатлари меҳнат қобилияти ва малақалари одамлар уртасидаги сиесий , иктисодиёт ва ижтимоий муносабатлар , асосан жамият моддий ҳаётини шароитлари заминида белгилашни қурсатиб утилган,. Ижтимоий борлик ижтимоий онғни белгилайди, деган фикр инсониятнинг минглаб йиллар давомида амалга ошган таҷрибаси ва эволюциясини умумлаштиришдан қелиб қиккан илмий ҳулосадир ва зарур туйғуси бурч ва маъсулиятини сезиш имконияти қанчалик қучли булса, жамият таракқиетининг заминлари ҳам қенгайди, тинчлик осойишталик, ҳамжихатлик барқарор булади. Жамият таракқиетининг ҳар бир Янги босқичи қишлоқнинг маънавий камолотида ҳам Янги даврнинг юзага қелишидир. Маънавиятсиз адолатли , юксалиш имкониятига эга булган жамият булмаганидек, жамиятсиз маънавият ривожланиши ҳам мумкин эмас.

2.Президент И.А.Каримовнинг Юксак маънаият –енгилмас куч асарида маънавият масалалари

Узбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мустакилликнинг биринчи кунлариданок тараккиет йулини белгилашда мамлакат хусусиятлари, имкониятлари ҳисобга олинишига ката эътибор қаратади. Ҳеч бир давлатнинг тажрибаси, тараккиети модели қур-қуруна қулланилади деб бўлмайд. Узбекистоннинг хусусиятларига мос миллий модель ишлаб чиқиши ва бу жараенда жамиятни ривожлантиришда бошқа мамлакатлар тажрибасида мавжуд ютуқлар, бизга маълум, тугри келадиган жиҳатлар урганилиши лозимлиги таъкидланади.

Мамлакатимизда иқтисодиёт давлат қурилиши ва демократия, ижтимоий соҳа, маданият ташқи алоқалар ҳулас, жамият ҳаётининг барча йуналишлари ва соҳалари тараккиети асосига халқимизнинг илгор анъналарини тиклаб, миллий ва умуминсоний кадриятларни уйғунлаштириш тамойили қўйилди. Жамиятни тўб ислох қилишнинг илмий-назарий тамойиллари И.А.Каримов асарларида ҳар томонлама асослаб берилган.

Ўзбек моделида маънавият қандай урин тутди деган саволга жавоб бериш учун аввал маънавият ва иқтисодиётнинг узаро муносабатларини, алоқадорлигини қуриб чиқиш лозим.

Инсоннинг ҳар қандай фаолияти, ҳар қандай ҳатти-ҳаракати ё табиат билан, ё жамият билан оила аъзолари, бошқа кишилар билан муайян муносабатни юзага келтиришди, муайян алоқани узаро таъсирини амалга оширишдир. Шу боис инсоннинг онгли фаолияти аввало ахлоқ ва ҳуқуқ қолаверса умуман маънавият нуқтаи назаридан баҳоланади. Инсоннинг ишлаб чиқариш фаолияти ҳам нафакат иқтисодий, шунингдек узининг маънавий жиҳатларига эга. Иқтисодиёт билан маънавиятга бир хил ката аҳамият берган жамият узининг узининг уйғун, йирик ижтимоий зиддиятларсиз ва қарама-қаршиликларсиз барқарор тараккий этиши учун замин яратади. Қан иқтисодиётнинг моддий бойликлар, маънавиятнинг эса ақлий ва ҳиссий-руҳоний бойликлар яратиши, жамият бу бойликлар яратиши, жамият бу бойликларнинг ҳар иққаласи ҳам қерақлиги қстида қелаётгани йуқ. Балқи гап маънавиятни ва иқтисодиётнинг узаро таъсири устида қелаяпти.

Иқтисодиётнинг маънавият билан алоқалари жуда ранг-баранг ва мураккабдир. Иқтисодиёт маънавияти ривожланиши учун моддий шарт-шароитлар яратади. Иқтисодиёт эҳтиёжлари талаблари маънавиятга нисбатан «бўйртмақи» вазифасини утайди. Янқи технологиялар яратиш, меҳгат қурулларини тақомиллаштириш ва шу қабилар илм-қанни, техник ижодқорликни ривожлантиришга ҳизмат қилады.

Ишлаб чиқариш жараенининг мураккаблашувига, илм талаблигини оширишга ярата ишқи ва мутахассизларда янқи меҳнат қуниқмалари ҳосил бўлишини, уларнинг малақаси муттасил усиб бўришини тақазо этади. Бу эса жамиятда қадрлаш тайёрлаш, умуман тарбия ва таълим

тизими ривожланиши, маънавий-психологик узгаришига, ишлаб чиқаришда ва турмушда рационализаторлик, ихтирочилик, техник ижодкарликка мойиллик кучайишига олиб келади. Бундан ташқари, турли товарларни, маҳсулотларни хизмат турларини харидорларга етказиш эҳтиёжи ҳар-хил курғазмалар, шоу томошалар, конкурслар, латареялар ва нихоятда ахборот индустриясини вужудга келтиради.

Маънавиятнинг усиши, илмий техника кашфиётлари, аҳолии билимларининг ва малакасини ошириш, иктисодий тафаккурнинг узгариши, юксак ва ижтимоий маралларни кузлаш, яхшиликларга интилиши иктисодиётнинг ва маънавият уртасида доимий равишда мавжуд бўлган зиддиятлар ҳам бор. Улар тараккиёт моделида ҳисобга олиши лозим акс ҳолда модел кутишган самарани бермайди.

Иктисодиёт ва маънавият реал инсон эҳтиёжларидан, жамиятнинг аниқ вазифаларидан ажралиб қолса, уш мақсадларини белгилашда адашиб кетади. Бундай ҳолларда икки хил вазият вужудга келиши мумкин. Масалан, маънавият масалаларига етарли эътибор берилмаса, иктисод учун капитални айлантириб, факат фойда олиш учун бўлиб қолади. Ушбу мақсадга, гуёки бутун жамият ҳам, алоҳида инсон ҳам бўйсунishi, маънавият эса иктисодиётнинг мафкуравий хизматкорлик, чурисига айланиши бўлиб қолиши лозим. Бўлиб қолади. Бошқача айтганда, инсон қамолотидан, жамият ривожланишининг аниқ вазифаларидан, мақсадларидан ажралган иктисодиёт маънавиятнинг инкор қилади.

Аксига, конкрет инсонни уйланмайдиган маънавият ҳам ҳавой, Сарой, мавҳум оморларга интилади, нафс ва хирсни инкор этиш баҳонасида аслида иктисодий ривожланишини инкор этади, ҳатто узининг энг кескин қуринишларда соҳидлик ва тарқидунёчилиқни оқлайди.

Уз-уздан маълумки узбек моделида иктисодиёт ва маънавият мунгсабатлари, уларни узаро олоқадорлиги ва бир бирига таъсири масаласи тугри ҳал қилинмоғи лозим. Фойда олиш иктисодиётнинг тор хусусий мақсадидир, аммо унинг асосий ижтимоий мақсади одамларнинг моддий эҳтиёжларини қондириш, маънавий эҳтиёжларини қондириш, маънавий эҳтиёжлар қондирилиши учун шароит яратишдир. Иктисодиётнинг ижтимоий вазифаси инсон учун хизмат қилиш эканлигини эса жамиятга маънавият эслатиб туради. Тараккиёт моделида факат иктисодиётга эътибор берилса жамиятни уйғун ривожлантириш айниқса қуриш қийин бўлади.

Маънавият ва иктисодиёт муносабати, узаро таъсири масаласида гарб илм фанида икки хил қарама Қарши қараш қарор топган.

Биринчиси – яқин утмишдан бизга маълум бўлган марксистик қарашлар. Тарихни материалистик тушунишга қура ижтимоий ҳаётда ҳал қилувчи урин эгаллайди. Ахлоқий ҳуқуқий, эстетик меъёрлар, амаллар, эътиқод, дунёқараш, дин, урф-одатлар иктисодий пойдевор устида вужудга келадиган қурилмади, яъни устқуришмадир. Пойдевор узгариши билан устқурма ҳам узгаради. Марксистизмга биноан иктисодиёт маънавиятга нисбатан белгилувчи омилдир. Марксистизм маънавий маданият иктисодиётга

акс таъсир курсатади., деб тан олади. Лекин барибир маънавиятга иккиламчи ходиса–иктисодиётнинг хосиласи деб қарайди.

Иккинчиси купрок атокли немис мутафаккири Макс Вебер, қисман машхур франсуз социологи Э.Дюркгейм қарашларидир.

Вебер қарашларига мувофиқ, маънавият жамият ҳаётида жумладан, меҳнатга муайян муносабатлар шаклланишида ҳал қилувчи роль уйнаган. Аник айтсак, эътиқод ахлокий меёрлар иктисодиёт ривожланишини таъминлайди. У узининг муайян зиддиятлардан холи бўлмаган «Протестант этикаси ва капитализм руҳи» асарида капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари, кадриятлари шаклланишига протестантизмнинг, айниқса унинг пурутамазхабларининг ахлокий меёрлари, биринчи навбатда ҳалол, тиришчок меҳнат қили шорқали уз аҳволини турмушини яхшилашга хизмат қилади, интилади деган талаби ҳамда ижтимоий ҳаётини ва турмуш тарзини, шу жумладан ишлаб чиқаришни мутассил рационаллаштиришга қаратилган муҷжали белғилувчи таъсир курсатганини эътироф этади.

Маънавият ва иктисодиётнинг узаро таъсири тугрисида Маркс ва Вебер ҳулосаларини анологик нуқтаи назаридан узаро қарама-қарши материалистик ва идеалистик ҳулосалардир, дейиш мумкин. Маркс ҳулосалари масалага анологик ёндашув натижасидир.

Масалага анологик эмас, балки купрок функционал нуқтаи назардан ёндашиш самаралироқдир. Агар шундай қилинса, иктисодий омиллар белғилувчи рол уйнайдими еки маънавият, маълум даражадаги схоластик саволларга урин қолмайди. Чунки функционал ёндашув учун анология олдидаги бош мақсад моддийлик бирламчими еки маънавийлик, қайси белғилувчи деган саволлар иккиламчидир

Вебер мазкур асарини қуйидаги фикр билан тугатгани диққатга сазовордир. «Бу бизнинг маданият ва тарих соҳасидаги сабабий алоқаларнинг бир томонлама руҳоний сабабият талқини билан алмаштириш ниятида эканлигимизни билдирмайди. Унинг ҳам буниси ҳам тенг даражада қулланилиши мумкин, бироқ агар улар тадқиқотни биринчи шарт бўлиб, эмас, балки ҳулоса босқичи бўлиб хизмат қилса, иққаласини ҳам тарихий ҳақиқатни аңлашга ёрдам қам тегади»³

Агар маънавият ва иктисодиётнинг узаро таъсирини функционал ёндашувдан қелиб қикиб таҳлил этсак, улар аңча мураккаб ва ранг-баранг, ҳар бири муайян ҳолатда ҳар хил эканлигини, умуман олганда, уларни узаро таъсири бир-бириникидан қам эмаслигини гувоҳи бўламиз. Меҳнат билан ахлоқ туташмаса иктисодий муносабатларда маънавият масалалари, ҳусусан инсонпарварлик талабалари, меёрлари етарлича ҳисобга олишмаса технократик қарашлар устинлик қилса, ишлаб чиқариш, усгани билан инсоний муносабатларда маънавият масалалари таназзулга учрайди, беғоналарнинг ҳаракати қучаяди. Бу оқибат натижада ижтимоий – иктисодий таназзулна олиб қелиши мумкин.

³ Вебер: Уша асар 208 бет избранные произведения Москва «Прогресс»

Иктисодий усиш булмаса, халкнинг турмуш фаровонлиги юксалмаса, маънавиятнинг куп сохалари ҳам ривожланмайди: халк таълими, санъат, оммавий ахборот воситалари, матбаачилик, илм-фаннинг моддий базаси ночор ахволга тушиб қолади, жамиятнинг ижодий изланишлари сусаяди. Турли шаклдаги мафкуравий мурасасизлик мутассиблик таркалиши учун имкониятлар пайدل булади. Бу уз навбатда, иктисодиет ривожланиши учун кушимча кийинчиликлар тугдиради, чунки иктисодиетнинг янги технологияларга, янги гоёларга булган этиежлари етарлича кондирилмайди. Иктисодиет тафаккур давр талабидан ортда қола бошлайди. Инсонпарварлик, халоллик етарлича ҳисобга олинмаган жойда иш берувчи билан ишга енловчи уртасида ижтимоий ҳамкорлик эмас, карама-каршилик вужудга келади. Шу боис узбек модели устивор йуналиш сифатида иктисодиет билан тенг равишда маънавиятни ҳам тан олади, уларни уйғунлаштиришга уринади. Маънавиятнинг иктисодиетга таъсири юкорида таъкидланганидек, биринчи навбатда жамиятда меҳнатга муносабат қандайлигида намоён булади. Меҳнат кадриятлар тизимида қандай урин тутади, у қай даражада эркин? Жамиятнинг турли қатламлари орасида меҳнат қилишга, унинг муайян шурларига интилиш қандай? Меҳнатнинг рағбатлантирилиши (меҳнатга ҳақ туланиши) меъёрлари қай даражада адолатли? Меҳнатнинг, ишлаб чиқаришнинг узи рационал ташкил этилганми, доимий, муттасил такомиллашиб боришга, янги технологияларни қабул қилишга унда ички рағбат, интилиши борми? Шу қаби ва бошқа саволларга жавоб жамиятда муайян тарзда шақилланган кадриятлар мезонидан, меҳнатга муносабатдан, умуман дунёқарашдан келиб чиқади.

Иккинчидан маънавиятнинг иктисодиётга таъсири халқ ҳужалигини қандай фаолият курсатишда намоён булади. Масалан, товар- пул муносабатларининг, кредит ва солиқ тизимларининг, бозор инфратузилмаларининг ривожланиши куп жихатдан мазкур сохаларидаги этиежларини англаб олишга ва уларни кондиритиш учун шарт-шароит яратишга, яъни жамиятда шақилланган иктисодий тафаккурга, ахлокий ҳуқуқий меъёрларга боғлиқ. Меҳнат ва ишлаб чиқариш муносабатлари , совет давридагидек, иррационал ташкил этилса, ишлаб чиқариш ва умуман иктисодиётни илмий техника ютуқларига, янгиланишга очик булмайди, тургунликка юз тутади. Унга ҳар қандай янгилик мажбурий , зуравонлик асосида жорий этилади, аммо, барибир қутилган самарани бермайди.

Маънавият иктисодиётнинг ривожланишига, унинг қайишқоқлик еки ширинлик даражасига, янгиликларга, янгиланишга очиклик даражасига таъсир курсатади. Маънавиятнинг меъёрий –баҳолаш хусусияти иктисодиёт ва маданият яхши суръатларда ривожланади. Иккинчи ҳолатда эса жамият тургунликка юз тутади, бу маънавиятнинг меъёрлаш-баҳолаш тизими узгармагунча асрлар буйлаб давом этиши мумкин. Ислом мамлакатларида ҳам IX-XII асрларда товар пул муносабатлари, савдо-сотик ривожланиши, жамиятда ижтимоий сафарбарлик ва янгиликларга интилиши юкори даражада булгани, жамият ута кескин ижтимоий – синфий зуравонлик ва қарамликнинг йуқлиги, елланма меҳнатнинг анча ривожланганлиги илк

капиталистик муносабатлар вужудга келиши ва ривожланиши учун объектив иктисодий шарт-шароит ва зарурат яратишган эди. Лекин турли сабабларга кура (улар орасидаги иктисодий-сиёсий, диний мафкуравий сабаблар бор), оилавий ташкиллаштириш доирасини ериб чиккан мустакил, «объективлашган», рационал асосга курилган ишлаб чиқариш корхонаси ва капиталнинг илк жамгарилиши, илк капиталистик бозор инфразузилмаси вужудга келмади. Жамиятнинг мафкураси, маънавияти объектив иктисодий заруратини инкор этади, уни юзага чиқармаслик учун очикчасига курашади.

Мустакиллик шароитида биз меҳнатга бутунлай янгича муносабатни шакиллантиришимиз лозим. Инсон асосий ишлаб чиқарувчи куч, ҳар қандай ижтимоий фаолиятнинг субъекти сифатида тараккиёт моделининг асосий ижодқари, ҳаракатлантирувчи кучидир. Биз дунёқарашимиз баҳолар, кадриятлар мезонида ижодга, меҳнатга янги муносабатни шакиллантирсак, яъни боқимандаликни текинчиликни инкор қилсак, шахснинг ижодий интилишлари ва тадбиркорлигини рағбатлантиришни, шахс билан ҳисоблашишини ургансак, жамиятнинг ҳар бир аъзоси факат меҳнат орқалигина узлигини, уз имкониятларини воқе қила олишига олиш бўлса, узбек моделининг салоҳияти янада ортади. Шахснинг моддий манфаати жамоа ва жамият манфаати билан уйғунлаштирилмас экан, узбек модели истикболимизбулиб қолаверади. У қанчалик ички тузилиши жихатдан мутанносиб бўлмасин, қанчалик Фан-техника ютуқларига, янгиликларига очик-илғор тамойилларга таянмасин, шахс манфаатлари амалда ҳисобга олинмаса, у реал эмас, балки формал хусусиятни қасб этади ва воқе бўлмайди.

Бозор иктисодиётининг таркибий қисми сифатида меҳнат бозори вужудга келаяпти. Меҳнат бозори ишчи мутахассисларнинг уртасида рақобат пайдо бўлишини, ишчи ва мутахассисларга, уларнинг малақасига нисбатан эҳтиёж бозорини тақлиф ва талаб қонуниятига бўйсунилишини билдиради. Меҳнат бозори иктисодиётдаги узғаришлар туфайли нисбатан тезроқ шакилланади, аммо аҳоли психологияси меҳнат бозорига, рақобатга муносабати, қасб малақаси анча секин узғаради, объектив узғаришлардан бир юз ортда қолади. Узбек модели имкониятларини туларок рўёбга чиқариш, иктисодий услишини барқарор суръатларини таъминлаш учун таълим-тарбия ва маънавий-маърифий ишларда меҳнатга ижобий муносабатни шакиллантириш, ёшлар орасида қасб танлашга эътиборни қучайтириш билан бир қаторда меҳнат бозори талабларига мослашувчанликни ҳам тарбиялаш лозим. Ҳалқ таълими соҳасида амалга оширилатган ислохатлар ёшларнинг урта махсус ва қасб-ҳунар таълими билан 2009 йилдан бошдаб тулик амраб қилиши, уларга қасб ургатиш учун давлат бош ислохатчи ва асосий инвестор сифатида қафолатлашган имконият яратиш, бир томондан шакилланаётган меҳнат бозори талабларини ҳисобга олиш бўлса, иккинчи томондан, меҳнат бозорига узбек моделини таъсир қурсатишдир. Кадрлар тайёрлашнинг бундай кенг қамровли, миллий дастури жаҳоннинг ҳеч бир мамлақатида йўқ. Бу ҳам узбек моделининг миллий хусусиятидан ва таркибий унсурларидан бириди. Аммо уз иқтисодори, қобилияти қизиқишини рўёбга чиқариш учун тугри қасб

танлаш муоммосини, кайси коллежга бориб укиши ёш йигит ва кизнинг узи эркин хал килади. Узбек модели малакали ва ташаббускор ишчи ва мутахассисларга ҳар бир касб бўйича канча эҳтиёж тушса, шунга кондиритиш имкониятига эга бўлиши, бунинг учун меҳнат бозорида рақобат талаб таклиф етарлича ва ҳолисона урганиши лозим. Ижтимоий муҳофазалаш тамойилини нотугри талкин қилиб, меҳнат бозори рақобат йулига сунъий тусик қуйиш мумкин эмас. Биз давлатга ҳам жамиятга ҳам жуда қимматга тушади. Энг аввало ката ресурслардан самарасиз фойдаланишга, боқимандаликнинг узокрок сакланишига олиб келади, салбий характердаги қушимча иқтисодий ва ижтимоий муоммоларни келтириб чиқаради. Меҳнат бозори бевосита ишлаб чиқариш технологияси ва касб малакаси ўсишга таъсир қурсатишини ҳам унитмаслик керак.

Узбек моделида маънавиятга кенг урин ажратилади. Жамиятнинг иқтисодий тафаккурини ислохатлар талабига мослаштириш орқали бозор муносабатлари, бозор инфратузилмаси ривожлантирилишини тезлаштиришдир.

Меҳнатни муносиб баҳолаб, моодий рағбатлантириш ва бу орқали умуман иқтисоднинг ривожланишига таъсир қурсатиши бевосита иқтисодий тафаккурга боғлиқ. Аҳолининг товар ва хизматларини харид қила олиш қобилияти қанчалик юксак бўлса, жамиятда ишлаб чиқариш ва хизмат қурсатиш соҳалари шунчалик яхши ривожланади иқтисодий юксалиш руй беради. Аҳолининг асосий даромади қўннинг ўтқизишига зўрга етса, у ортиқча истъёмол бўюмлари харид қилмайди, турли хизматларидан оқилона фойдаланади. Бу эса бозорда талаб пасайиб кетишига, ишлаб чиқариш ва хизмат қурсатиши қенгайиши ўрнига, тўрайиб қолишига олиб келади. Ишчи ва хизматчиларга қам маош тўлаш дастлабки мулкдорлар ўчун фойдали бўлсада, оқибат натижада зарарлидир. Чўнки ишлаб чиқариш умуман иқтисодиёт ўсмай, ривожланмай қолади. Шу боис ўзбек модели ўз имкониятларини тўларок юзага чиқариш ўчун меҳнатни муносиб тақдирлашга биринчи даражали эътибор қаратишлари лозим. Меҳнатни рағбатлантириш нафакат иқтисодий ва ҳуқуқий шўнингдек, ахлоқий меъерлар даражасига қўтарилиши, виждон амрига, адолат ва инсофнинг одатий талабига айланиши лозим.

Вебер фикрича, инсонда ривожланган маъсулият тўйғўси билан бир қаторда шўндай тафаккур тарзикарор топиши зарўрки, ўнинг ўчун меҳнат бир-бир мўтлок мақсадга « даъватга » айлансин. « Меҳнатга бўндай муносабат эса инсон табиатининг ҳассаси эмас, -эътироф этади Вебер. У бажарган ишга қўп еки оз ҳақ тўлашнинг бевосита натижаси сифатида вўжудга қелмайди; бўндай интилиш ўзок вақт давом этган тарбия жараёнининг натижасида вўжудга келади⁴

⁴ Вебер Москва Избранные произведения «Прогресс» , 1990 год, ст. 8182

Хулоса

Мустакиллик шароитида биз меҳнатга бутунлай янгича муносабатни шакиллантиришимиз лозим. Инсон асосий ишлаб чиқарувчи куч, ҳар қандай ижтимоий фаолиятнинг субъекти сифатида тараккиёт моделининг асосий ижодқари, ҳаракатлантирувчи кучидир. Биз дунёқарашимиз баҳолар, қадриятлар мезонида ижодга, меҳнатга янги муносабатни шакиллантирсак, яъни боқимандаликни текинчиликни инкор қилсак, шахснинг ижодий интилишлари ва тадбиркорлигини рағбатлантиришни, шахс билан ҳисоблашишини ургансак, жамиятнинг ҳар бир аъзоси фақат меҳнат орқалигина узлигини, уз имкониятларини воқе қила олишига олиш бўлса, ўзбек моделининг салоҳияти янада ортади. Шахснинг моддий манфаати жамоа ва жамият манфаати билан уйғунлаштирилмас экан, ўзбек модели истикболимизбулиб қолаверади. У қанчалик ички тузилиши жихатдан мутанносиб бўлмасин, қанчалик Фан-техника ютуқларига, янгиликларига очик-илғор тамойилларга таянмасин, шахс манфаатлари амалда ҳисобга олинмаса, у реал эмас, балки формал хусусиятни қасб этади ва воқе бўлмайди.

Ўзбекистонда болаларни фақатгина ота-она эмас балки қариндош – уруғлар , қуни-қушнилари , маҳала –қуй ҳам тарбиялайди , деган гап бор. Ёшларнинг ахлокий қиёфаси шакилланишига ҳамма даврда ҳам атроф муҳит қата таъмир қурсатиб қелган. Қуй болали оилаларда , айниқса қишлоқ жойларида , болалар ҳалол меҳнат қилишга , уқаларини тарбиялашга , ота-онасига , қуни –қушнисига ердан беришга ешлигиданок адашмаганлар. Қатта ёки қичикми учрашганда, бир-бирларига салом бериб, ҳол-аҳвол сураши ҳам юксак ахлокий фазилатдир. Қуни-қушнилари уйида бирор бир маросим бўлганда , ешларнинг⁷ узлари қичиб қумаклашиши ҳам миллий тарбия натижасидир. Қизлар ибб, андиша, қамтарлик шарму ҳае , ор-номус нима эканлигини қитоблардан уқиб эмас , биринчи навбатда ота-онадан , қуни-қушнидан ургансалар яхши фазилатларга эга бўладилар. Бу борада жамоатчилик фикрини ҳам билиш аҳамиятлидир. Ёшлар жиноят ва жазо қонунларини яхши билганликлари учунгина эмас , балки жамоатчилик фикридан ҳайикқанликлари учун ҳам турли нопок ишларга қул уриши ҳаёлларига қелтирмаганлар . Яқин-яқинларда ҳам ешлар қата ешдагиларнинг олдида ичкилик ичишга, иббсиз сузларни айтишга ботина олмас эди. Ўзбек модели маънавиятига, хусусан меҳнат тарбиясига жуда қатта эътибор берилиши ва айна пайтда тарбия ишлари моддий рағбатлантирилиши билан мустаҳкамланишини тақазо этади. Тараккиёт модели учун яна бир масала жуда муҳимдир- бу қорхона эгасининг ишчи ва хизматчилар билан муносабати адолатга, ижтимоий ҳамқорлик еки эксплуатацияга, адолатга асосланишидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

1. Каримов И.А. Туркистон – умумий уйимиз. Т., Ўзбекистон, 1995 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ислохатларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Т., Ўзбекистон, 1996 й.
3. Каримов И.А. Конституция кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи, 8 декабр 1999 й.
4. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Тошкент: Ўзбекистон, 2000 й.
5. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2000 й.
6. Абдурахмонов Ф. Мустақиллик ва миллий манфаатлар. Т., Фан, 1994 й.
7. Хўжамуродов И. Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш. Т., 1991 й.
8. Ўзбекистон сиёсий ва ҳуқуқий ислохатлар сари. Т., Университет, 1996й.
9. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008.
10. Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. Т., Шарқ, 1999 й.
11. Отамуротов С. Миллий ўзликни англаш; миллий ғурур; – Мустақиллик: изохли илмий-оммабоп луғат. Т., 1998 й.
12. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз — демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузаси. – “Халқ сўзи” газетаси.

Интернет сайтлари

1. www.bilim.uz.
2. www.gov.uz.
3. www.press-service.uz.
4. www.philosophy.ru.
5. www.filosofiya.ru.
6. www.philosophy.nsc.ru.
7. [http // philosophy.albertina.ru](http://philosophy.albertina.ru).
8. www.history.ru.
9. www.philosophy.com.